

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№ 2/2022

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Нұр-Сұлтан, 2022

Нур-Султан, 2022

Nur-Sultan, 2022

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
Еуразия гуманитарлық институтының доценті, филология ғылымдарының кандидаты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
*Еуразия гуманитарлық институтының доценті, философия докторы (PhD)
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

Редакция алқасы

- Аймұхамбет Ж.Ә.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
- Ақтаева К.** филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
- Әбсадық А.А.** филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
- Бредихин С.Н.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
- Гайнуллина Ф.А.** филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
- Ермекова Т.Н.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
- Есиркепова К.Қ.** филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
- Жүсіпов Н.Қ.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
- Курбанова М.М.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
- Қамзабек Д.** ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
- Құрышжан Ә.** филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
- Онер М.** философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
- Пименова М.В.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
- Сайфулина Ф.С.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

*Редакцияның мекенжайы: 010009, Нұр-Сұлтан қ., Жұмбаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz*

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды.
Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 05.07.2022ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института,
Нур-Султан, Казахстан

Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института,
Нур-Султан, Казахстан

Редакционная коллегия

- Аймухамбет Ж.А.** доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
- Актаева К.** доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
- Абсадық А.А.** доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
- Бредихин С.Н.** доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
- Гайнуллина Ф.А.** кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
- Ермекова Т.Н.** доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
- Есиркепова К.К.** кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
- Жусипов Н.К.** доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
- Курбанова М.М.** доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
- Камзабек Д.** академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
- Курышжан А.** кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
- Онер М.** доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
- Пименова М.В.** доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
- Сайфулина Ф.С.** доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Нур-Султан., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на
переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 05.07.2022ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
*Candidate of Philological Science, Associate Professor of the Eurasian Humanities
Institute, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
*Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Eurasian Humanities Institute,
Nur-Sultan, Kazakhstan*

Editorial Board

- Aimuhambet Zh.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Aktayeva K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
- Absadyk A.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Bredikhin S.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
- Гайнуллина Ф.А.** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
- Yermekova T.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
- Yesirkepova K.K.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Zhusipov N.K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
- Kurbanova M.M.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
- Kamzabek D.** Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Kuryshzhan A.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
- Oner M.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
- Pimenova M.V.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
- Seifullina F.S.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

*Editorial address: 010009, Nur-Sultan., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Caum: ojs.egi.kz*

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute. Series -PHILOLOGY

Owner: «Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 05.07.2022 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

Бекенова Г.	Солтүстік өңір гидронимдерінің типологиясы.....	6
Нұрдәулетова Б.И.	Көркем мәтіннің семантикалық кеңістігі (жыраулар поэзиясы мәтіні негізінде).....	15
Сағидолда Г., Жамбулова Қ.Қ.	Түркі лексикографиясының теориялық-методологиялық негіздері.....	28
Шоқабаева С.С., Нұрбанова А.Қ.	Қазіргі қазақ тіліндегі «көк» сөзінің сөзжасамдық әлеуеті.....	37

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

Abdigapparova ZH.ZH.	Literary studies of Rakhmankul Berdibay and a legend of Kozkaman.....	50
Дәуренбекова Л.Н. Батан С.	Абай Құнанбайұлы – мысал жанрын аудару шебері.....	59
Нұрман Б., Маулан М.	«Қорқыт ата кітабы» үшінші нұсқасының ерекшелігі.....	69
Оспанов С.О., Мырзағалиева К.М., Алимбаев А.Е.	Абайды ардақтау Торғай бойында Ахметтен басталған.....	78

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

Курышжан А.	Об опыте подготовки аутентичных учебных материалов при обучении казахскому языку как иностранному в системе перевернутого обучения.....	86
Шормакова А.Б.	Қошке Кемеңгерұлының «жат тілді» оқыту әдісі.....	98

С.О. ОСПАНОВ¹

К.М. МЫРЗАҒАЛИЕВА²

А.Е. АЛИМБАЕВ³

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті^{1,2} Қостанай, Қазақстан
Еуразия гуманитарлық институты³ Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(e-mail.ru kmkz55@mail.ru^{1,2} aslan_alimbaev@mail.ru³)

АБАЙДЫ АРДАҚТАУ ТОРҒАЙ БОЙЫНДА АХМЕТТЕН БАСТАЛҒАН

Андатпа. Мақалада торғай ақындық мектебі өкілдерінің Абай ақынды тануы жайында талдау жұмыстары жүргізілген. Абай Құнанбайұлын ардақтауда Ахмет Байтұрсынұлының еңбегін зерделенген. Сонымен қатар қазақ халқының ғана емес, жалпы адамзаттық тұлғаға айналған, ағартушы, жазушы Ыбырай Алтынсариннің «Қазақ хрестоматиясы» еңбегіне кірген ақындардың өлеңдерін, Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» еңбегінде талдаған өлеңдері сараланған.

Өлең сөздің қадір – қасиеті жайлы толғаулы ой қозғаған алғашқы мақала А. Байтұрсынұлы қаламынан шықты. Онда Абай шығармашылығына көркемдік-эстетикалық баға беріліп, қазақ әдебиетіндегі болашақ абайтанушыларға жол көрсетілгендігі туралы мақалада ашып талданған.

Торғай ақындық мектебі өкілдері мен жазушы, журналистер Ұлы ақын Абай шығармашылығын насихаттаудағы еңбектері баяндалады. Торғай өңірінен түлеп ұшқан шығармашыл тұлғалар Міржақып Дулатұлы, Әбіқай Нұртазаұлы, Сырбай Мәуленов, Гафу Қайырбеков және тағы басқа Абай Құнанбайұлына арнап өлеңдер, мақалалар арнағандығы хаһында тың деректер келтіріп, әдеби пайымдаулар жасалған.

Түйін сөздер: қазақтың бас ақыны, поэзия, көркемдік ерекшелік, әдебиет танытқыш, сөз өнері.

Кіріспе. Абай мен Ахмет жайында әңгіме қозғағанда Ахаңның 1913 жылы жазған «Қазақтың бас ақыны» деп аталатын мақаласы еске түседі.

Автор мақаласын «Қазақтың бас ақыны Абай (шын аты Ибраһим) Құнанбаев. Онан асқан бұрынғы – соңғы заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ», – деп бастайды.

Абай поэзиясын жете түсініп, ішкі рухын сезініп, бұрынғы ақындар өлеңдерінде айтыла бермейтін қоғамдық өмірдің көкейкесті мәселелерін қозғағанын ұғынған жанның сөзі бұл.

Ахмет одан әрі Абайды Семей, Ақмола облыстарында бәрі білгенімен Торғай облысында оны білетін адам жоқтың қасы екенін баян етіп, оның себебі ақын өлеңдерінің бұл облысқа тарамағандығы екендігін айтады. Абай өлеңдерін Ақмола, Семей жұртшылығы мақтай сөйлегенде оны өз ауылының Әубәкір, Сейдахмет сияқты ақындарының бірі екен деп жүргенін, 1913 жылы қолына Абай сөздері жазылған дәптер түсіп, өлеңдерімен танысқаннан кейін барып, оның ұлылығын, теңдесі жоқ ақын екендігін ұғынып, ешкімге ұқсамайтынына көзі жеткенін, мойындағанын, өмірбаянын түп-тамырынан қозғап, кімдерден үлгі-өнеге алғанын таныстыра, айқындай жазады.

Ахаңның Әубәкір, Сейдахмет деп отырған ақындары – Әубәкір (Кердері) Шоқанов, Ақтөбе облысында туып-өскен (Ақтөбе бұрын Торғай облысына қараған), Сейдахмет–Сейдахмет Бейсенұлы, Ыбырай Алтынсариннің «Қазақ хрестоматиясына» өлеңі кірген ақын шәкірттерінің бірі. Екеуінің өлеңдерінен де Ахаң «Әдебиет танытқыш» еңбегінде мысалдар келтіреді.

А. Байтұрсынұлы бұл жерде екі ақынды кемсітейін деп отырған жоқ, Абай поэзиясының бұлардың өлеңдерінен де биік екенін, мән-мазмұнының мүлде басқа, тереңдігін, сөз кестесі мен өлең өрнегінің сонылығын жеріне жеткізе түсу үшін айтқан.

Ахмет: «Жалғыз-ақ мін бар, - дейді Абай өлеңдеріне жоғары баға бере отырып, - ол мін – өлең бунақтары тексеріліп, орнына қойылмағандық. Оның оқығанда я әнге салып айтқанда кемшілігі зор болады. Дауыстың ағынын бұзып, өлеңнің ажарын кетіреді, мысалы, төселіп желіп келе жатып шоқытып кеткен сияқты, тайпалып жорғалап келе жатып текіректен кеткен сияқты. Бұл кемшілікті түзетуге болады. Өлеңнің үш буынды бунақтары мен төрт буынды бунақтары алмасып кеткен жерлерін алып, өз орындарына қойса түзеледі. Мұнан басқа Абай өлеңдерінде мін бар деп өз басым айта алмаймын».

Бунақ санын ескермейтін, яғни өлең ырғағына көңіл бөлмейтін ақындар қазір де бар. Сондықтан да олардың өлеңдерін оқығанда оқушы бірде шоқырақтап, бірде кібіртктеп, ойлы-қырлы жолмен жүргендей, жүрісінен жаңылған аттай болатыны шындық.

А. Байтұрсынұлының бұл шығармасы сын элементтері кездескенімен таза әдеби сын емес, танымдық мақала. Дегенмен, Абай өлеңдеріндегі көркемдік ерекшеліктерді нақты мысалдар арқылы көрсетіп, эстетикалық талдау жасауы сыншылық қабілетін де аңғартады. Ол кезде қазақ сөз өнерінде жеке ақын шығармашылығына мұндай биік көркемдік таныммен қарап, баға беру жиі ұшыраспайтын құбылыс еді.

Автор сондай-ақ Абай өлеңдерін түсіну қиын екеніне, оның себебі «өлеңнің қисынын келтіре алмағанынан емес, өрнегінің жаңалығынан, қазақ өлеңдерінің дағдылы түрінен басқарак болған соң, оқушылар жаттыққанша жатырқайтынын» оқушы зердесіне құяды. Сөйтеді де «оқушы сөзді сынаса, сөз оқушыларды да сынады» деп, әдемі түйін түйеді. Абайды түсіну үшін зерде, білім, сана-сезімнің жоғары болуы керектігін ескертеді [1].

Мақаладан автордың білімдарлығы, сыншылығы, біреудің табысына шын жанымен қуана білетіндігі, адалдығы, өнерге, өлеңге деген махаббаты айқын аңғарылады.

Мақала соңында Абай кітаптарының кейбір облыстарға тарамай жатқанына қынжыла отырып, бұдан былай ақын шығармаларын газеттерінде жиі беріп тұратынын хабарлайды. Бұдан біз Абайдың әдеби мұрасын халыққа танытып, алғашқы насихаттаушылардың бірі Ахмет Байтұрсынұлы болғанын байқаймыз.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Мақаланы жаз барысында, салыстырмалы талдау және жинақтау әдітері қолданды. Ахаңның бұл мақаласы жайында көрнекті ғалым, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Заки Ахметов: «Ахмет Байтұрсынұлының «Қазақтың бас ақыны» атты 1913 жылы жарияланған мақаласындағы Абайға берген бағасы, ұлы ақынның қазақ әдебиеті тарихындағы алатын орнын анықтауы, өнерпаздық өзгешелігін, асқан шеберлігін тануы шынайы ғұлама ғалымға тән айрықша көрегендіктің, білгірліктің, өлең сөздің қадірін терең бағалай алатын ақындық сезімталдықтың, талғампаздықтың үлгісі деуге лайық», - дей келіп, А.Байтұрсынұлының «Жалғыз-ақ бір міні бар, мұнан басқа Абай өлеңдерінде мін бар деп өз басым айта алмаймын» деуі арқылы, басқадай мін, кемшілік іздеуге тырысатын адамдардың жолын кескендей болғанын, қазақтың бас ақынының поэзиясын терең түсініп, бар ықласымен мейлінше жоғары бағалағанын айтады [2, 12].

Қазақ әдебиеті сынының тарихына, жанрлардың сипаттамасына баса назар аударып, сыни ой- пікірлердің шығу, даму, қалыптасу кезеңдеріне жан -жақты талдау жасаған ғалым Тұрсынбек Кәкішев те бұл мақалада Абай творчестволық тұлға ретінде тұтас болмысымен көрінгенін айтып: «Абай шығармашылығының ерекшеліктерін тамыршыдай дәл басып, нақты көрсеткен мақала қазақ көркемдік танымының алуан иірімдерін аңғарып алатын мүмкіндігін танытты» [3,107] - дейді.

Талқылау мен бақылау. А. Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқыш» еңбегінде де «Абайдың әйелді сымбаттауы» деп «Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы», «Абайдың күзгі күнді суреттеуіне «Сұр бұлт түсі суық қаптайды аспан», Абайдың ән мен күйді сөзбен сипаттап танытуына «Көңіл құсы құйқылжыр шартарапқа» өлеңдерін мысалға алады.

Енді бірде ойдағыны, көкейдегіні, қиялдағыны тілмен айтып жеткізу қиын екенін айтып: «Сөз өнері жүзінде өнерпаздар мүдесін тілмен жеткізіп айта алмай, сондай қиналғанда, өзгелерге ондай іс оңай болып табылар ма? Сондықтан сөзбен жасап сөз шығару деген жұмыс әркімнің қолынан келе бермейді және шығарғандардың сөздері бәрі бірдей жақсы бола бермейді» - дей келіп, Абайдың:

Өлеңге әркімнің-ақ бар таласы,

Сонда да солардың бар таңдамасы.

Іші алтын, сырты күміс сөз жақсысын

Қазақтың келістірер қай баласы [4,141] - деген бір шумақ өлеңін береді.

Шығарма мазмұны төрт түрде – жай сөйлеу түрде, сөйлестірген түрде, хат түрінде, аралас түрінде айтылатынын ескертіп, тағы да «Абайдың «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» өлеңін мысалға алса, кейіптеу, арнау, өлең шығару, өлең тармақтары жайында сөз қозғағанда да, жалғасымды оралым туралы анықтама беріп, мысал келтіргенде де [4,377] Ахмет Абай өлеңдеріне жүгінеді.

А. Байтұрсынұлының өзінің шәкірті, ағартушы, әдіскер Т. Шонанұлымен бірлесіп жазған Оқу құралына да (хрестоматия) Абайдың «Жаз», «Күз», «Қыс», «Аттың сыны» өлеңдерін енгізген

«Қазақ сөз өнерінің ұлы тұлғасы Абай арқылы қазақ әдебиетінің өткені мен бүгіні жайлы сөз қозғап, өлең сөздің қадір – қасиеті жайлы толғаулы ой қозғаған алғашқы мақала А.Байтұрсынұлы қаламынан шықты. Онда Абай шығармашылығына көркемдік-эстетикалық баға беріліп, қазақ әдебиетіндегі болашақ абайтанушыларға жол көрсетілді» [5,193]- деп ахметтанушы ғалым Ө.Әбдиманұлы атап көрсеткендей ойлы, мағыналы әр жолы қуатты Абай өлеңдерін таразылап, талдау, асыл сөздің астарын түсініп, тереңіне бойлауды, насихаттауды А. Байтұрсынұлы шәкірттері жалғастырды.

Ахаң шәкірті, өзімен армандас, қанаттас, бір жолдағы қарындасы Нәзипа Құлжановаға арнап шығарған өлеңінде оған үлкен сенім артып:

Рақатсыз өтсе де өмір жасым,

Бұл жөнімнан Құдайым айырмасын.

Ұзақ жолға ниет қып бір шыққан соң,

Жарым жолдан қайтпаспын, қарындасым!

Су да болар ол жолда, тау да болар,

Жаудың оғы, жайған тор, ау да болар.

Мынау пайда,мынасы зиян демек,

Ол ерліктің ісі емес, сауда болар.

Тән көмілер, көмілмес еткен ісім,

Ойлайтындай мен емес бір күнгісін.

Жұрт ұқпаса, ұқпасын, жабықпаймын,

Ел бүгіншіл, менікі ертеңгі үшін [5,74] - дейді.

Айтса, айтқандай, сенсе, сенгендей, Нәзипа ұстаз – аға жолын қуып, «ертеңгі үшін» қызмет етті. А. Байтұрсынұлының үлгі – өнегесімен 1914 жылы 26 қаңтарда Семей қаласында Абай Құнанбайұлының қайтқанына 10 жыл толуына орай ұлы ақынды еске түсіру кешін ұйымдастырды. Бұл жайында Міржақып Дулатов сол 1914 жылы «Қазақ» газетінде жарық көрген «Абай» деген мақаласында: «Өткен 26 январьда Семей қаласында географическое общество, ондағы оқыған қазақ жастарының жәрдемімен, Абай құрметіне әдебиет кешін жасағандығы. Семей халқының күткен үмітімізді күшейтуге зор дәлел болса керек» - деп жазды. Ол кеш бірінші қазақ ақынының құрметіне жасалған бірінші әдебиет кеші болып һәм бірінші қазақ әйелі (Нәзифа ханым Құлжанов жамағатының) майданға түсіп берген өнегесі еді» [6, 47].

Кеште ақын өмірі мен шығармашылығы жөнінде баяндаманы Нәзипаның өзі жасап, одан кейін Абай өлеңдері оқылады. Бұл кеш туралы 1914 жылы «Айқап» журналы да:

«...Жоғарыдағы айтылған кеште Абайдың орысша жазылған ғұмырнамасы оқылды, арасында өлеңдер қазақша жазылған еді. Копия оқушы Нәзипа ханым болды. Сөздің аяғында Абайды туғызған қазақ даласы, тағы да талай Абай секілді, бәлкі одан да артық данышпандар туғызар, - дегенде тыңдаушы қазақтардың жүйкесі босап, көзіне жас алғандары болды», - деп хабар берді.

Нәзипа орысша таза сөйлеген. Оны баяндаманы орысша жасағанынан да, сондай-ақ Ыбырай Алтынсарин мен Абай Құнанбаевтың өлеңдерін орыс тіліне аударуынан да аңғаруға болады. 1915 жылы «Сибирский студент» (№3-4) журналында Семей оқушылар семинариясының оқытушысы В.Н. Белослюдов: «Орысшаға аударылған Алтынсариннің өлеңдерінен маған белгілісі «Көктем», Абай өлеңдерінен «Махаббат туралы"». Бұл екі өлеңді орыс тіліне аударған қазақ қызы Нәзипа Құлжанова», -деп жазды.

Бұдан біз Нәзипаның Абайдың насихатшысы әрі ол туралы орыс тілінде алғаш баяндама жасаушы һәм аудармашысы екенін де байқаймыз.

Міржақып 1904 жылы маусым айында Омбыға барған сапарында Абай өлеңдерінің қолжазбасын алғаш Ахаңның үйінде көреді. Сонда Ахаң: «Естуімше Абай өз өлеңдерінің басылып шығуын тілемейді һәм бастыруға ешкімге рұқсат бермейді екен, күз Қарқаралы қаласына барамын, сонда әдейі бұрылып, Абайға сәлем беремін, танысамын, һәм өлеңдерін бастыру жайынан сөйлесемін» депті. Алайда Ахаң Абайға жолыға алмапты. Өйткені Ұлы Абай күзге жетпей, сол маусым айының 23 күні өмірден өткен еді.

М. Дулатов 1914 жылы «Қазақ» газетінде жарық көрген «Абай» мақаласында осы жайтты айта келіп Абайдың ақындығына жоғары баға беріп қазақтардың көбі Абайды білмейтініне өкініш білдіреді. Оқушыларды ақынның өмірбаянымен таныстырып, оның есімі мәңгі ұмытылмайтынын, Абайдың аты жоғалуы қазақ халқының атының жоғалуымен пара – пар екендігін айтады. Міржақыптың бұл пікірі оның көрегендігін, поэзияны терең түсініп, ұлы ақынды ардақтай білгенінің, дұрыс бағалай алғандығының куәсі.

«Әдебиетіміздің негізіне қаланған бірінші кірпіш - Абай сөзі, Абай аты боларға керек. Абайға шейін қазақта қолға алып оқырлық, шын мағынасында қазақ әдебиеті дерлік бір нәрсе болған жоқ еді. Абайдың бізге қымбаттығы да сол. Бәлкі, мұнан кейін Абайдан үздік артық ақындар, жазушылар шығар, бірақ, ең жоғарғы, ардақты орын Абайдікі, қазақ халқына сәуле беріп, алғашқы атқан жарық жұлдыз - Абай!»

Абай жайындағы ақын лебізі шынайы көңілден, сүйіспеншілікпен шабытты жазылған. Сондықтан да оның мазмұнын айту жетімсіз, автордың өз жүрек-жарды ойлары ұйқасып жатпаса да поэзия жолдарындай: "Зәредей шүбә етпейміз, Абайдың өлген күнінен қанша алыстасаң, рухани сонша жақындармыз. Үнемі бұл күйде тұрмас, халық ағарар, өнер-білімге қанар, сол күндерде Абай құрметі күннен – күнге артылар. «Бірінші ақынымыз» деп қадірін халқы жиі-жиі зиярат етер, халық пенен Абай арасы күшті махаббатпен жалғасар. Ол күндерді біз көрмеспіз, бірақ рухымыз сезер, қуанар...» [5].

Ақын ақын жайында тебіріне сөз қозғағанда, қара сөздің өзі өлеңге айналып, жан - жүрегіңді қозғайтынына осы мақала айғақ боларлықтай.

Алдыңғы толқын – ағалардың Абайды ардақ тұту өнегесін кейін Ғазымбек Бірімжан қостап, Абай өлеңдерінің жолдарын тақырып етіп алып, ұлы ақын өлеңдерімен ой түйеді. Соның бір дәлелі – «Сағаттың шықылдағы емес ермек» деген мақаласы.

Автор бұл шығармасын:

Сағаттың шықылдағы ермек емес,

Һәмишә өмір өтпек – ол білдірмек.

Бір минут бір кісінің өміріне ұқсас,

Өтті, өлді, тағдыр жоқ қайта келмек, - деп Абай өлеңімен түйіндейді.

Ғазымбектің Абайға жиі жүгініп, өзінің ой – пікірлерін ақын өлеңдерін куәға тарта отырып, сілтеме жасап, қуаттанатынын жақсы түсінген. Ғалым Темірбек Қожакеев, оның 1921 жылы «Ақ жол» газетінде жарық көрген «Шетке оқушылар жіберу, оқуына жұмылу керек» деген мақаласын талдап, таразылай келе, онда автордың оқыған адамдар туралы

ойларын ортаға салғанын ескертіп: «Оқыған кісі баяғы заманда өткен рим, гректер сияқты халықтардың тарихын білген кісі сияқты. Надан адамнан оқыған кісінің өмірі әлденеше рет ұзақ сияқты. Одан шығатын мағына кісінің өмірін тіршілікте өткізген уақыт, жас мөлшеріне қарай емес, оның өмірінің мағынасына қарай, істеп кеткен ісіне қарай шамалау керек. Жазып кеткен кітаптары, істеп кеткен істері, үйретіп кеткен өнер – білімдері өлмеген кісіні өлді деп айтуға болады ма?» – деген жолдарын мысалға келтіреді. Сөйтіп, оның бұл пікірлері Абаймен сарындас, үндес екенін, «Өлді деуге сыя ма, ойландаршы, Өлмейтұғын артында сөз қалдырған», - дегенде ұлы ақын негізінен көркем сөзді, өлең сөзді мұра еткен адамдарға қатысты айтқанын ескертіп, Ғазымбектің бұл ойды кең мағынада, өлмейтұғын адамдар қатарына өнер, білім, ғылым сласында да үлкен іс тындырған, еңбектер қалдырған адамдарды да қамта айтқанын баян етеді [6,13].

Нәтижелер. А.Байтұрсынұлы Абай өлеңдерінің күш – қуатына, мәнділігіне, ойлылығына қайран қалып: «Сөз жазатын адам әрі жазушы, әрі сыншы боларға керек. Сөздің шырайлы, ажарлы болуына ойдың шеберлігі керек. Мағыналы, маңызды болуына білім керек. Абайда осы үшеуі де болған. Бұлардың Абайда өлең сөздің неше түрлі үлгісі, өрнегі табылады [4, 219] – десе Ахмет қанаттаған ақындық ортаның белді өкілдерінің бірі Әбіқай Нұртазаұлының да ұлы ақын өлеңдерін жан – тәнімен сүйіп:

Өмірде кез болған-ды талай ақын,
Солардың бәрінен де Абай ақын!
Жаттадым қыр ақынын Сыр ақынын,
Болмақшы бірақ сенен қалай жақын?!
Кәусардай шыққан алыс бал бұлақтан,
Жанымды жадыраттың қалғып жатқан.
Ойымды өнер таптым деген менің
Аңғарға кеттің алып тар жұмақтан.
Кетпеске бір жолыңды ұмыт тастап,
Оқимын таңға дейін ымырт бастап.
Сөз қуып сүрең болған мен сорлыны

Кетті ғой сен келген соң үміт тастап...[7, 281] – деп жазады. Өлең шынайы да, шымыр, көркем жазылған. «Бал бұлақтан - тар жұмақтан - қалғып жатқан» сияқты төрт буынды түбірлі ұйқастары мен өлеңнің ішкі иірімдері, дыбыс үндестіктері қандай әдемі! Өлең мінсіз құйылған. Бірақ сонда да Әбіқай Абай өлеңдерін оқығаннан кейін: «Елуге келгенше есіміз кірмепті, – деп өзін кінәлай жазады. – Абай өлеңдерін оқыдым. Егер дүниеде Абайдай алымды да шалымды ақын барын білсем, қолыма қалам ұстамаған болар едім. Ендігі тірлікте өзім жетер, сөзім жетер жерге Абай өлеңдерінің шыны мен сырын уағыздай алсам, өзімді армансызбын дер едім. Абай – өлең тәңірісі екен. Біздікі – пендешілік. Енді менен өлең күтпендер...»

Неткен мәрттік?! Абайдың ақындық қуатын, ұлылығын қалай дөп басып жеткізе айтқан. Ахмет Абайды «Қазақтың бас ақыны» деп бағаласа, Әбіқай «Абай - өлең тәңірісі» дейді. Ұлылықты мойындаудың өзі ұлылық емес пе?! Әбіқайдың Абай өлеңдерін оқығаннан кейін қолына қалам ұстамағанын Сырбай Мәуленовтің «Әбіқай өзі үлкен ақын бола тұра, Абай кітабын оқығаннан кейін: Мен босқа шауып жүр екенмін ғой. Абайдай болмағаннан кейін ақынмын деу ұят», – деп қолындағы қаламын лақтырып жіберіпті. Содан кейін Әбіқай өлең жазбады» [8, 253], – деген сөздері де растай түседі.

Жалпы «Абай өлеңдері арқылы халыққа бағыт-бағдар береді. Надандықтан құтылып, өз алдына ел болу үшін ілгері жылжып мәдениетке қол жеткізу қажеттілігін баса айтады. Ол үшін білім алуға ұмтылып, жақсы менен жаманды ажыратып «жақсыдан үйреніп, жаманнан жирену» керектігін ескертіп, адамның ішкі интеллектісін көтеруге назар аудартады» [9, 1864].

С. Мәуленов «Абай асуы» деп аталатын мақаласында Абайдың асуының биіктігі – өлеңдегі шыңын, философиялық тереңдігін көрсетеді.

«Аспаны сұрғылт тартқан, дымқыл тұманды көріксіз күн. Абай күз өмірін қысы тақап,

бораны қақап тұрған кемпір – шалдың өмірімен шендестіріп отыр. Абай тұсында қалаға келген жолаушының алдынан «ақ киімді, денелі, ақ сақалды, соқыр, мылқау» қыс өтеді. Абайдың мұндағы эпитеттері мен метафоралары - өзінен бұрын қазақ поэтикасында болмаған, ешбір қайталанбайтын, қайталанса да, түп нұсқа емес, олақ аударма секілді оғаш көрінетін дүние болып қалатын жайттар. Енді Абай «Жазғұтұры» деген өлеңінде қазақ даласының көктемін көрікті бояумен суреттей жөнеледі...

Жазғытұры қалмайды қыстың сызы,
Масатылай құлпырар жердің жүзі.
Жан-жануар, адамзат анталаса,
Ата-анадай елжірер күннің көзі.
Жаздың көркі енеді жыл құсымен,
Жайрандасып жас күлер құрбысымен.
Көрден жаңа тұрғандай кемпір мен шал.
Жалбандасар өзінің тұрғысымен.

Манағы күзді күнгі қайыршы шал-кемпірлер енді көрден шыққандай өздерінің тұрғыластарымен жалбандасып ойнап-күліп жатыр. Абай суреттеген көктемде өмір бар, өлі дүниеге жан кіргізетін құдіретті қуат бар» [10,5].

Қорытынды. Осылайша Абай өлеңдеріне талдау жасап, оның қыр-сырын, көркемдік кестесін ашады.

«Биіктік пен тереңдік» деп аталатын мақаласында: «Абай тарихтан өзінің мәртебелі орнын алды. Абайдың өз аты өлең – жырға айналып, Абай өлеңдеріне музыкалар жазылып, Абай тұлғасы экран айнасына түсті. Халық өз ақынын уақыт тасқынынан биік көтеріп алып, қастерлеп, қасиеттейді. Келешек ұрпақтар Абай даңқын қазіргіден биік асқар шыңдардан асыра бермек. Өйткені ол – адамзат мұрат тұтатын биіктік пен тереңдікті тұтастырған зор тұлға [11, 19] - десе, Ғ.Қайырбеков «Абайдың ақындық, азаматтық ерлігі» мақаласында: «Абай туралы ойлағанда қазақ халқының елдік сипаты, қасиеті, оның Абай туған дәуірдегі даму жолы, келіп тоқтаған сатысы, бары мен жоғы, мұңы мен мұқтажы жайында ой түседі. Өйткені, Абай бір өзі бүкіл халықтың есіміне атау. Абайдың ұлылығы – халықтың ұлылығы. Әр халықтың әр заман тұсында ұлы перзенттері болған. Абайдың ұлылық сипаты олардан өзгереді. Абайда тіпті сан ұлылық бас қосқандай десек те болады. Сондықтан ол бүкіл халық есімін алып тұрғандай» [12, 3], – дейді.

Абайтануда А. Байтұрсынұлы салған жол күні бүгінгі дейін жалғасып келеді, жалғаса бермек.

Әдебиеттер

1. Байтұрсынов А. Қазақтың бас ақыны // Қазақ. – 1913 № 39, 40. – 123 б.
  2. Ахметов З. Абайдың ақындық әлемі. – Алматы: Ана тілі, 1995. – 242 б.
  3. Кәкішов Т. Қазақ әдебиеті сынының тарихы. I бөлім. – Алматы: Білім, 2003. – 181 б.
  4. Байтұрсынұлы А. Ақ жол. Өлеңдер мен тәржімалар, публицистикалық мақалалар және әдеби зерттеу // Құрастырған Р. Нұрғалиев. – Алматы: Жалын, 1991. – 1427 б.
  5. Әбдиманұлы Ө. Ахмет Байтұрсынұлы: Зерттеу- эссе. – Алматы: Арда, 2007. – 146 б.
  6. Дулатов М. Абай. // Қазақ. – 1914. – № 67. – 84 б.
  7. Қожакеев Т. Ғазымбек Бірімжанов. Сара сөздің сардарлары. – Алматы: Санат, 1995
  8. Нұртазаұлы Ә. Абайды оқығанда. Торғай ақындарының антологиясы. – I том. – Арқалық: Ай, 2014. – 256 б.
- Daurenbekova, L.N., Imanberdiyeva, S.K., Dautova, B.D., Rainbekova, G.S., Toktymanova, G.M. Translation and interpretation of Abay's political – Social lyrics into Turkic languages | Traducción e interpretación de la política de Abay-lyrics sociales en lenguas Turcas Opcion, 2020, 36(Special Edition 26), 1849–1868 s.
9. Мәуленов С. Ымырт. – Алматы: Қайнар, 1992. – 142 б.
  10. Мәуленов С. Абай асуы. Үркер төбеде тұр. – Алматы: Жазушы, 1971. – 187 б.

11. Мәуленов С. Телтолқын. – Алматы: Жалын, 1989. – 214 б.

С.О. ОСПАНОВ, К.М. МЫРЗАҒАЛИЕВА

Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынова
Костанай, Казахстан

А.Е.АЛИМБАЕВ

Евразийский гуманитарный институт Нур-Султан, Казахстан

ЧЕСТВОВАНИЕ АБАЯ НАЧИНАЛОСЬ В ТУРГАЕ С АХМЕТА БАЙТУРСЫНОВА

Аннотация. В статье проведен анализ влияния Абая на представителей Тургайской поэтической школы.

Изучен труд Ахмета Байтұрсынова, проанализированы стихотворения поэтов, вошедших в «Казахскую хрестоматию» просветителя, Ыбырай Алтынсарина.

Первая статья, где говорилось о стихотворном искусстве, принадлежала А. Байтұрсынулы. В ней была дана художественно-эстетическая оценка творчеству Абая.

В статье рассмотрены работы представителей тургайской поэтической школы, писателей журналистов, связанные с пропагандой творчества Абая. Были представлены новые факты и литературные рассуждения таких творческих личностей тургайского региона (Миржақып Дулатов, Абиқай Нұртазаулы, Сырбай Мауленов, Гафу Қайрбеков).

Ключевые слова: главный казахский поэт, поэзия, художественное своеобразие, «Әдебиет танытқыш», искусство слова.

С.О. ОСПАНОВ, К.М. МЫРЗАҒАЛИЕВА

A. Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan

А.Е. ALIMBAYEV

The Eurasian Humanities Institute, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

THE PROPAGANDA OF ABAI BEGAN IN TURGAI FROM AKHMET BAITURSYNOV (devoted to Akhmet Baitursynov)

Abstract. The article presents an analytical work on familiarization with the poet Abai, carried out by the representatives of the Turgai poetic school.

During the propaganda of Abay Kunanbaiuly, the works of Akhmet Baitursynov were studied. Moreover, the poet's poems are analyzed and included in the "Kazakh chrestomathy" of the enlightener and writer Ybyray Altynsarin, who became not only a figure of the Kazakh people, but also of humanity.

The first article, where thoughts about the art of poetic lines are touched upon was written by A. Baitursynuly. An artistic and aesthetic assessment of Abai's work is given in the article and it says that the way was opened to future Abai scholars in the Kazakh literature.

The works of representatives of Turgai poetic school, writers and journalists connected with the promotion of the work of the great poet Abai are considered. New facts and literary arguments of such creative personalities of the Turgai region as: Mirzhakyp Dulatov, Abikai Nurtazauly, Syrbai Maulenov, Gafu Kairbekov were presented.

Key words: the main Kazakh poet, poetry, artistic originality, "Adebiyet tanytkysh (Educator of literature)", the art of words.

References

1. Baitursynov A. Qazaқтың бас ақыны // Qazaq. 1913 № 39,40. – 123 б.
2. Ahmetov Z. Abaidyñ aqyndyq әлемі. – Алматы: Ана тілі, 1995. – 242 б.
3. Kākışov T. Qazaq әдебиеті synynyñ tarihy. I bölım.– Алматы: Білім, 2003. – 181 б.

4. Baitürsynұly A. Aq jol. Öleñder men tärjimalar, publisistikalyq maqalalar jäne ädebi zertteu // Qūrastyrған R. Nūrğaliev.– Almaty: Jalyn, 1991. – 1427 b.
5. Äbdimanұly Ö. Ahmet Baitürsynұly: Zertteu- ese. – Almaty: Arda, 2007. – 146 b.
6. Dulatov M. Abai. // Qazaq, 1914, № 67. – 84 b.
7. Qojakeev T. Ğazymbek Bırımjanov. Sara sözdіñ sardarlary.- Almaty: «Sanat», 1995
8. Nұrtazaұly Ä. Abaidy oqyғanda. Torғai aqyndarynyñ antologiasy. I tom, Arqalyq: Ai, 2014. – 256 b.
9. Daurenbekova, L.N., Imanberdiyeva, S.K., Dautova, B.D., Rainbekova, G.S., Toktymanova, G.M. Translation and interpretation of Abay’s politikal – Social lurics into Turkic languages | Traducción e interpretación de la política de Abay-lurics sociales en lenguas Turcas Opción, 2020, 36(Special Edition 26), 1849–1868 s.
10. Mäülenov S. Ymyrt. – Almaty: Qainar, 1992. – 142 b.
11. Mäülenov S. Abai asuy. Ürker töbede tür. – Almaty: Jazuşy, 1971. – 187 b.
12. Mäülenov S. Teltolqyn. – Almaty: Jalyn, 1989. – 214 b.

Авторлар жайлы мәлімет:

Оспанов Серікбай Оспанұлы – филология ғылымдарының кандидаты, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің профессоры, Қостанай, Қазақстан.

Оспанов Серикбай Оспанович – кандидат филологических наук, профессор Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова Костанай, Казахстан.

Osparov Serikbay Osparuly - candidate of philological Sciences, Professor of Kostanay A. Baitursynov regional university, Kostanay, Kazakhstan.

Мырзағалиева Күлзада Мешітбайқызы – филология ғылымдарының кандидаты, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің қауымдастырылған профессоры, Қостанай, Қазақстан.

Мырзағалиева Кулзада Мешитбаевна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова Костанай, Казахстан.

Myrzagalieva Kulzada Meshitbayevna – candidate of philological Sciences, Associate professor of Kostanay A. Baitursynov regional university, Kostanay, Kazakhstan.

Алимбаев Аслан Еемканович – философия докторы (PhD), Еуразия гуманитарлық институтының доценті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Алимбаев Аслан Еемканович – доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института, Нур-Султан, Казахстан.

Alimbayev Aslan Yesemkhanovizh – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Eurasian Humanities Institute, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Техникалық редакторлар: **М. Аманғазықызы, А.Т. Жұмсақбаев**
Компьютерде беттеген: **А.С. Сыздыкова**

Еуразия гуманитарлық институтының ХАБАРШЫСЫ.
2022. – 2. – Нұр-Сұлтан: ЕАГИ. 109 б.

Жарияланған материалдар автордың көзқарасын білдіреді, олар журналдың редакциялық алқасының пікірімен сәйкес келмеуі мүмкін. Жарияланымдардағы деректер мен мәліметтердің дұрыстығына автор жауап береді.